

УДК 378:373.3:81'243

Ю. В. Березюк,

викладач

(Житомирський інститут медсестринства)

berezyuk-y@mail.ru

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ШКІЛЬНОГО ПІДРУЧНИКА ПРИ ВИВЧЕННІ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті визначено основні методичні аспекти застосування шкільного підручника при вивченні іноземної мови, проаналізовано типи шкільних підручників, вимоги до них, їх основні функції та принципи побудови. Розглянуто основні фактори впливу на процес підручникотворення як у вітчизняній, так і зарубіжній педагогіці. Акцентовано увагу на зарубіжному досвіді побудови підручників іноземної мови, їх методичній основі.

Ключові слова: підручник, іноземна мова, методичні аспекти, підручникотворення, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. За останні роки з'явилося багато підручників для навчання іноземних мов у загальноосвітніх навчальних закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок щодо діагностики підручників іноземної мови знаходимо в дослідженнях О. Афанасьєвої, І. Бім, Л. Калініної, В. Кузовльової, С. Кузнецової, О. Коломінової, А. Кондакова, Я. Кодлюк, О. Тарнопольського, В. Редька, С. Роман та ін. Тому в галузі навчання іноземної мови зроблено певні кроки: визначено цілі, принципи, зміст навчання іноземної мови в загальноосвітніх навчальних закладах (Н. Басай, І. Бім, Н. Гальскова, В. Редько та ін.); збільшилася кількість публікацій, у яких висвітлюються основні положення концепцій підручників для навчання іноземної мови, пояснюється структура, надаються практичні рекомендації щодо використання матеріалів підручників (Т. Сірик, Л. Калініна, С. Роман, Н. Чумак). Але аналіз чинних підручників для навчання іноземної мови в сучасній школі дає підставу стверджувати, що в їх змісті не завжди враховуються особливості навчання іноземної мови, специфіка її викладання, методичні аспекти педагогічного процесу.

Тому метою нашої статті є аналіз методичних аспектів застосування шкільного підручника при вивченні іноземної мови в загальноосвітньому середньому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Підручник є офіційно визнаною основною навчальною книгою, в якій систематично викладено навчальний предмет або його частини відповідно до програми. Учні користуються ним під керівництвом учителя як на уроці, так і при виконанні домашніх завдань. Він має бути придатним для формування певних загальноосвітніх наукових знань, умінь і навичок, сприяти розвитку особистості, відповідати сучасним методам і організаційним формам навчання [1: 143].

Головне в сучасному підручнику – це створення стану успіху, співпраці, співтворчості, навчального діалогу, конструювання ситуації вибору. Адже підручник нині виконує функцію не лише засобу навчання, але є одним із способів раціонального управління учителем навчальним процесом [2: 26].

Вчені трактують підручник як інформаційну модель навчання, як своєрідний сценарій навчального процесу, який відображає теорію і методику процесу навчання. Саме з цих позицій підручник повинен відображати ціль і зміст навчання, визначати систему пізнавальних дій з матеріалом, організаційні форми навчання і способи контролю [3: 476].

Розрізняють такі типи підручників: 1) на основі класифікації наук – гуманітарні, фізико-математичні, природознавчі та ін. підручники; 2) за характером викладу навчального матеріалу – академічні, прикладні; 3) за провідними методами вивчення навчального матеріалу – інформаційні, проблемні, програмовані, комплексні [1].

У процесі навчання вчитель орієнтується на підручник, доповнює його матеріал додатковою інформацією, використовує на уроці місцевий, красназавчий матеріал, якого в підручнику немає, передбачає труднощі, які можуть виникнути під час використання підручника учнями, інколи змінює порядок чи методику викладання матеріалу та ін.

Згідно з розробленою Міністерством освіти комплексною програмою "Шкільний підручник" за останні роки видано багато нових підручників з різних предметів, введено паралельні навчальні книги, методичні посібники, зошити з друкованою основою, випущено навчальні фільми, фонохрестоматії, звукові посібники з іноземної мови [4: 472].

Підручник повинен відповідати низці дидактичних та методичних вимог, а саме: науковість змісту навчального матеріалу, якість, точність, простота, доступність викладу матеріалу, чіткість формулювання визначень основних понять (правил, законів, ідей); він мусить бути написаний живою, точною і доступною мовою; навчальний матеріал повинен правильно розподілятися за розділами і параграфами; у ньому повинні бути наявні ілюстрації, схеми, малюнки, шрифтом виділятися головне; підручник повинен бути художньо оформлений [4: 4].

За формою викладу він має бути компактним, лаконічним, містити матеріал високого ступеня узагальнення і, водночас, бути конкретним, містити в собі необхідний і достатній обсяг фактичного матеріалу. Причому, матеріал підручника повинен мати наукову основу, відображати виклад істинної науки, і, водночас, бути доступним відповідному віку учнів, враховувати їх інтереси, особливості їх психічних процесів – сприймання, мислення, пам'яті, стимулювати потребу, волю школярів у пізнанні, їх відповідальність у процесі навчання. Систематичний виклад навчального матеріалу в підручнику повинен здійснюватися в єдності з методами пізнання і відрізнятися популярністю, цікавістю, проблемністю [5: 376].

Важливою рисою шкільних підручників є їхня стабільність – можливість слугувати джерелом інформації декілька років. У переважній більшості з них є "ядро", яке концентрує головні ідеї навчального курсу, і "оболонка" – система інформації тимчасового характеру, яка у силу динаміки життя підлягає змінам [6: 387].

С. Пальчевський наголошує, що підручник має виступати засобом управління навчальною діяльністю учнів і спрямовуючим інструментом роботи вчителя. Він повинен якнайповніше відображати основні концептуальні положення сучасної системи навчання, базуватись на апробованих у шкільній практиці методологічних засадах, забезпечуючи достатньо цілеспрямоване і водночас гнучке управління навчальним процесом [7: 60].

Зміст навчального матеріалу шкільного підручника формується за логічним, психологічним і генетичним принципами. Логічний принцип вимагає розміщення навчального матеріалу відповідно до сучасної логічної структури певної науки. Психологічний принцип наголошує на необхідності викладати матеріал з урахуванням пізнавальних можливостей учнів, а генетичний принцип передбачає його розміщення у такій послідовності, в якій він формувався історично [8: 178].

Сучасний шкільний підручник виконує освітню, розвивальну, виховну і дослідницьку функції [1].

Освітня полягає у співвіднесенні змісту підручника з програмними вимогами щодо засвоєння визначеного державними стандартами обсягу знань, умінь та навичок. Розвивальна функція передбачає загальний розвиток учнів – розвиток мотивів навчання, пам'яті, мислення, уяви, мовлення, уміння планувати навчальну діяльність та самому її контролювати. Виховна функція пояснюється впливом змісту підручника на світогляд учнів, майбутнє їх самовизначення у житті, розвиток духовної сфери. Управлінська функція передбачає програмування певного типу навчання, його методів, форм і засобів, способів застосування знань у різних ситуаціях [7: 365]. Дослідницька функція полягає у спонуканні учня до самостійного розв'язування проблеми.

Отже, цілі освіти, навчальна програма з предмета, дидактична теорія, методичні рекомендації ставлять певні вимоги до підручників: висока науковість, доступність, точність, ясність і яскравість викладення змісту, його практична спрямованість, міжпредметні зв'язки. Підручник має бути одночасно стабільним (забезпечувати рівновагу між компонентами змісту, відносну сталість основних наукових теорій) і мобільним (передбачати можливість введення нових елементів знань без порушення основи) [9].

Сьогодні навчання іноземних мов поруч з іншими предметами гуманітарного профілю відіграє особливу роль у формуванні та розвитку особистості. В умовах багатомовного та полікультурного суспільства навчання іноземних мов має задовольняти потреби багатьох його громадян, створити необхідні умови для особистісно зорієнтованого навчання іншомовного спілкування, в основі якого є учень із власними потребами та інтересами. Усі ці фактори мають бути взятими до уваги й закладеними у зміст шкільних підручників з тим, щоб потім бути реалізованими практично в школах різних регіонів і країн. Розглянемо фактори, які, на нашу думку, мають найбільший вплив на процес підручникотворення.

Фактор перший – це виникнення нових підходів до навчання іноземних мов. Один із них, це дослідницький підхід до викладання іноземної мови, який ґрунтується на вивченні результатів великої кількості експериментів та аналізі систематичної практики викладання іноземної мови протягом певного періоду. Для різновидів інтегративного підходу (особистісно-діяльнісний, посткомунікативний тощо) характерними ознаками є: мовленнєва спрямованість, системність та циклічність навчання; поєднання свідомого та інтуїтивного, взаємодія усіх видів мовленнєвої діяльності у процесі опанування іншомовним мовленням; можливість як усного випередження в навчанні, так і опори на письмовий текст як основне джерело іншомовної інформації; ґрунтовні теоретичні знання граматики та практичні вміння користуватися цими знаннями, розуміння вивченого матеріалу має підкріплюватися перекладом; вивчення та аналіз кращих зразків літератури іноземною мовою, що вивчається; постійний моніторинг та оцінювання рівня набутої іншомовної компетенції учнів із боку вчителя, само- та взаємоконтроль учнів; можливість використання вільних форм організації навчання, формування в учнів умінь учитися та знаходити інформацію самостійно [10].

Інтегративний підхід при навчанні іноземної мови передбачає поєднання структуралістських та прагматико-соціокультурних напрямів у мовознавстві: першого – при розробці продуктивно-репродуктивних вправ у поєднанні з традиційно-консервативним педагогічним підходом, другого – при створенні репродуктивно-продуктивних завдань у рамках гуманістичної парадигми з урахуванням того,

що структурна правильність висловлювань не повинна нівелюватися. Цей підхід передбачає органічне поєднання у процесі навчання рис граматико-перекладного підходу, орієнтованого на граматичну правильність та лексичну точність висловлювань, та комунікативного, що полягає у комбінації комунікативної дидактики та соціокультурної орієнтації навчання. Результатом навчання є формування єдності лінгвістичної, дискурсивної та соціокультурної компетенції особистості. Саме такі методичні аспекти закладено в європейських підручниках нового покоління [10].

Теоретичну модель сучасного шкільного підручника з іноземної мови доцільно розглядати як таку, що ґрунтується на визначенні його двоєдиної сутності: по-перше, як носія змісту іншомовної освіти; по-друге, як засобу навчання іншомовного спілкування. Відтак, підручник має відображати певну модель навчальної діяльності школярів і методичної роботи вчителя, тобто в ньому взаємопов'язано функціонують змістовий, діяльнісно-процесуальний і мотиваційний аспекти, що різнобічно забезпечують змістове наповнення навчальної книжки [10: 14].

Фактор другий – це реформування галузі навчання іноземної мови. Ранній початок навчання іноземної мови зумовив необхідність приділяти серйозну увагу віковим особливостям учнів, що було практично втілено в якісно нових підручниках для молодших школярів. Науковий прогрес та розвиток технічних можливостей значно розширив спектр впливу на процеси запам'ятовування, надав можливість формувати автентичне мовне середовище, суттєво змінив інформаційну базу. Значно зросла кількість іноземних мов, які вивчаються, замість однієї мови сьогодні вивчають дві або навіть три.

Фактор третій – необхідність формувати в процесі навчання іноземної мови міжкультурну компетенцію. Саме підручники нового покоління, побудовані за принципом міжкультурного навчання, мають мету формування міжкультурної компетенції у школярів. Особливо велику увагу цьому надають підручники іноземних мов зарубіжних видань. Хоча європейські фахівці зазначають, що сучасні проблеми зниження якості підручників з іноземної мови в Європі пов'язані з двома протилежними тенденціями. З одного боку, це так званий "ефект застою", коли видавництва не встигають за динамікою розвитку суспільства, соціальними та культурними особливостями й життєвими вимогами. З другого боку, деякі видавництва фабрикують навчальну літературу. Особливо це стосується і вітчизняних видань. Тому в наші дні відбувається створення такої системи навчання іноземної мови, яка дасть змогу, зберігаючи кращі традиції, розвивати й удосконалювати зміст освітніх матеріалів вітчизняних та зарубіжних видань в процесі навчального книговидання іноземними мовами, чітко відстежувати відповідність змісту підручників сучасним науковим поглядам та психолого-педагогічним технологіям [11].

Підручник іноземної мови має свої особливості й за своїми функціями відрізняється від інших шкільних підручників. Так, якщо майже всі підручники з природничо-математичного та більшість із гуманітарного циклів предметів спрямовані, зазвичай, на формування певних знань про об'єкт навчання, то основним функціональним призначенням підручника іноземної мови є формування в учнів навичок і вмінь у різних видах мовленнєвої діяльності: аудіюванні, читанні, говорінні та письмі. Окрім того, підручник передбачає формування лінгвістичних, країнознавчих та інших знань. Особливістю підручників іноземної мови порівняно з іншими є те, що знання учні отримують, як правило, за допомогою іноземної мови як основного об'єкту вивчення. Тобто мова слугує засобом здобування нової інформації, і без відповідного рівня володіння мовою знання не завжди можуть стати надбанням учнів [7: 60].

Аналіз літератури дає змогу сформулювати основні принципи, за якими створюють підручники іноземної мови зарубіжні видання:

1) системність (інформація відбирається відповідно до певних вимог і вибудовується за певною послідовністю). Така презентація інформації забезпечує цілісність навчального процесу, послідовність розвитку від класу до класу;

2) змістовий компонент базується на міжпредметних зв'язках та на розвитку умінь та навичок, які не пов'язані із навчанням окремих навчальних дисциплін – формуванням базових навчальних компетенцій та міжкультурної, полікультурної компетенції зокрема;

3) врахування вікових особливостей дітей (психологічні характеристики та характеристики, пов'язані з пам'яттю), які у процесі навчання значно змінюються (особливо для дітей молодшого шкільного віку);

4) шкільний підручник з іноземної мови – головна ланка зв'язку між учнем, учителем та змістом освіти, що має містити в собі ефективну систему оцінки та самооцінки знань і вмінь, які учень отримує в процесі спілкування з цим підручником.

Розглянемо інші методичні аспекти застосування підручника іноземної мови в сучасному педагогічному процесі.

В основі виділення наукових критеріїв побудови сучасного підручника іноземної мови лежить уявлення про підручник як складну систему, як модель реалізації за його допомогою завдань навчально-виховного процесу [1].

Підручник був і залишається найкращим засобом для навчання, зокрема і для вивчення іноземних мов, якщо він побудований відповідно до усталених методичних вимог. Ефективним для навчання буде лише методично правильно спланований підручник. Підручник дає можливість школяреві встановити

власну швидкість навчання і оцінити свій прогрес у вивченні навчального матеріалу. Спонукаючи школяра до самонавчання – завдання будь-якого, методично вірно побудованого, підручника.

Часто в укладанні підручників виникають такі недоліки: відсутність чіткого розподілу навчального матеріалу відносно тематики; нечіткість формулювання завдань; порушення послідовності вправ; методична неправильність побудови вправ; відсутність комунікативного спрямування переважної більшості вправ; нечіткі вимоги щодо організації контролю; невідповідність змістового та діяльнісно-процесуального компонентів навчання віковим особливостям та рівню розвитку учнів.

У деяких підручниках іноземної мови для середньої школи немає логічності викладення навчального матеріалу. Інколи використовуються тексти, які не відповідають віковому рівню учнів. Часто деякі вправи, а найчастіше це – запитання до тексту, копіюють речення з тексту. Тому, щоб дати правильну відповідь, учням необхідно лише знайти це речення в тексті. Тому при відповіді на запитання, розуміння прочитаного учнем може бути повністю відсутнє. Запитання до тексту, речення у тестових вправах на перевірку розуміння не повинні копіювати текст, а просто мають бути близькі за змістом. Бажано, щоб краєзнавчий матеріал враховував особливості відповідного етносу.

Деякі підручники іноземної мови як вітчизняних, так і зарубіжних видань наповнені текстами, які є дуже близькими і за будовою і за змістом. Існує дуже багато інформації із різних тем. Всю її неможливо вмістити в одному підручнику. Тому відбирати матеріал потрібно в розумних межах. Значна кількість матеріалу не є необхідною для засвоєння ні з точки зору отримання важливої інформації, ні з точки зору отримання мовних знань. Тому потрібно відбирати найбільш важливий навчальний матеріал, оскільки недоцільно витрачати багато часу на читання не дуже важливого й одноманітного матеріалу. Не варто і забувати про принцип емоційності, який спонукатиме школяра, особливо молодшої школи, до бажання розвивати уяву, фантазію, образне мислення, а головне – проявляти інтерес до процесу навчання.

У той же час існує інший недолік, коли підручники мають значну кількість лексичного матеріалу для активного засвоєння, який не є широко розповсюдженим і загальноживаним. Учні рідко вживають таку лексику в мовленні рідною мовою, тож є недоцільним вивчати її й іноземною мовою. Такий додатковий матеріал доцільно виносити для самостійної роботи школярів [11].

Цілком зрозуміло, що в одному підручнику неможливо вмістити весь мовний матеріал, бажаний для засвоєння. З іншого боку, – це робити і недоцільно. Існують додаткові ресурси, тобто граматичні довідники, різноманітні словники, за допомогою яких учні можуть знайти відповідь на будь-яке запитання. Тому в шкільному підручнику для навчання іноземної мови повинні бути завдання, для виконання яких учні мають користуватися додатковою літературою, мережею Інтернет тощо.

Висновки. Отже, шкільний підручник іноземної мови в нових освітніх умовах має враховувати ті зміни, що відбуваються в суспільстві, потреби школярів, відповідати інноваційному типу мислення, спонукати учнів до здійснення пошуково-дослідницької діяльності, бажання до самоосвіти і, відповідно цьому, оновлювати методичні основи як навчання іноземних мов, так і використання підручника як засобу навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Зуев Д. Д. Школьный учебник / Д. Д. Зуев. – М. : Педагогика, 1983. – 240 с.
2. Карапузова Н. Д. Основы педагогической эргономики / Н. Д. Карапузова. – К. : Академвидав, 2012. – 192 с.
3. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка / Н. Є. Мойсеюк. – К. : Гранмна, 2007. – 656 с.
4. Максимюк С. П. Педагогіка / С. П. Максимюк. – К. : Кондор, 2009. – 670 с.
5. Зайченко І. В. Педагогіка / І. В. Зайченко. – К. : Освіта України, КНТ, 2008. – 528 с.
6. Пальчевський С. С. Педагогіка / С. С. Пальчевський. – К. : Каравела, 2007. – 576 с.
7. Шерстюк О. М. Відгук на підручник англійської мови для 9 класу ЗНЗ (п'ятий рік навчання) О. О. Коломінової "English, 9" / О. М. Шерстюк // Іноземні мови. – 2010. – № 2. – С. 60–61.
8. Чайка В. М. Основи дидактики / В. М. Чайка. – К. : Академвидав, 2011. – 240 с.
9. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті : [підруч. для магістрантів та студентів пед. ф-тів] / Я. П. Кодлюк. – К. : Інформаційно-аналітична агенція "Наш час", 2006. – 368 с.
10. Редько В. Якими бути підручникам з іноземної мови для початкової школи? / В. Редько // Іноземні мови в сучасній школі. – 2012. – № 1. – С. 14–18.
11. Роман С. В. Методика навчання англійської мови у початковій школі : [навч. посібник] / С. В. Роман. – К. : Ж. Ленвіт, 2009. – 216 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Zuev D. D. Shkol'nyy uchebnik [School Textbook] / D. D. Zuev. – Moskva : Pedagogika, 1983. – 240 s.
2. Karapuzova N. D. Osnovy pedagogichnoyi ergonomiki [Fundamentals of the Pedagogical Ergonomics] / N. D. Karapuzova. – K. : Akademydav, 2012. – 192 s.
3. Moiseyuk N. Ye. Pedagogika [Pedagogy] / N. Ye. Moiseyuk. – K. : Granmna, 2007. – 656 s.
4. Maksymyuk S. P. Pedagogika [Pedagogy] / S. P. Maksymyuk. – K. : Kondor, 2009. – 670 s.
5. Zaychenko I. V. Pedagogika [Pedagogy] / I. V. Zaychenko. – K. : Osvita Ukrainy, KNT, 2008. – 528 s.
6. Pal'chevskyy S. S. Pedagogika [Pedagogy] / S. S. Pal'chevskyy. – K. : Karavela, 2007. – 576 s.

7. Sherstyuk O. M. Vidguk na pidruchnyk angliyskoyi movy na klas 9 ZNZ (P'yatyy rik navchannya) O. O. Kolominovoyi "English, 9" [Review on the English Textbook for the 9th Grade in General Educational Establishments (the 5th Year of Studies)] / M. Sherstuk // Inozemni movy [Foreign Languages]. – 2010. – № 2. – S. 60–61.
8. Chayka V. M. Osnovy dydaktyky [Basics of Didactics] / V. M. Chayka. – K. : Akademvydav, 2011. – 240 s.
9. Kodlyuk Ya. P. Teoriya i praktyka pidruchnykotvorennya v pochatkoviy osviti [Theory and Practice of Textbook Formation in the Elementary School] : [pidruch. dlya magistrantiv ta studentiv ped. fakul'tetiv] / I. P. Kodlyuk. – K. : Informatsiyno-analitychna agentsiya "Nash Chas", 2006. – 368 s.
10. Red'ko V. Yakymy buty pidruchnykam z inozemnoyi movy dlya pochatkovoyi shkoly? [What English Textbooks Should Be for the Elementary School?] / V. Red'ko // Inozemni movy v suchasniy shkoli [Foreign Languages in the Modern School]. – 2012. – № 1. – S. 14–18.
11. Roman S. V. Metody navchannya angliyskoyi movy v pochatkoviy shkoli [Methods of English Teaching in the Elementary School] : [navch. posibnyk] / S. V. Roman. – K. : Zh. Lenvit, 2009. – 216 s.

Матеріал надійшов до редакції 23.04. 2015 р.

Березюк Ю. В. Методические аспекты применения школьного учебника при изучении иностранного языка.

В статье определены основные методические аспекты применения школьного учебника при изучении иностранного языка. Проанализированы типы школьных учебников, требования к ним и принципы построения. Рассмотрены основные факторы влияния на процесс учебникотворения как в отечественной, так и зарубежной педагогике. Акцентировано внимание на зарубежном опыте построения учебников иностранного языка, их методической основе.

Ключевые слова: учебник, иностранный язык, методические аспекты, учебникотворение, зарубежный опыт.

Berezyuk Yu. V. Methodological Aspects of a School Textbook in the Foreign Language Study.

The article highlights the problem of methodological aspects of a school textbook in the study of the foreign language in the secondary school. On the basis of the analysis of the scientific research literature, methodological works such an approach of building, functions and requirements to the modern study textbook as an active means of studies is defined. The article deals with the issues of creating textbooks for teaching foreign languages. Main principles of creation and common mistakes in existing textbooks are analyzed. The specific way of using textbooks in the process of studying a foreign language in the native country as well as in the foreign country is shown. On the basis of the diagnostic technique, our own experience, methodological books, we underline fundamental principles that should be used in the creation of a modern textbook. The foreign language textbook has to correspond to new educational conditions, should take into account changes in the society and the schoolchildren's need, satisfy the innovative type of thinking, encourage the schoolchildren for the search and research, the desire for self-learning. The research of our study proves a textbook has to respond to the need for the principal methodological approach. This approach could guide authors and teachers to cooperate in the creation of a modern textbook that corresponds to all requirements and needs, the quality of books used in the teaching and learning process will show schoolchildren's high achievements and lead to the successful learning.

Key words: textbook, foreign language, methodological aspects, textbook creation, foreign experience.